

Setviä-verbin alkuperä

Paavo Pulkkinen

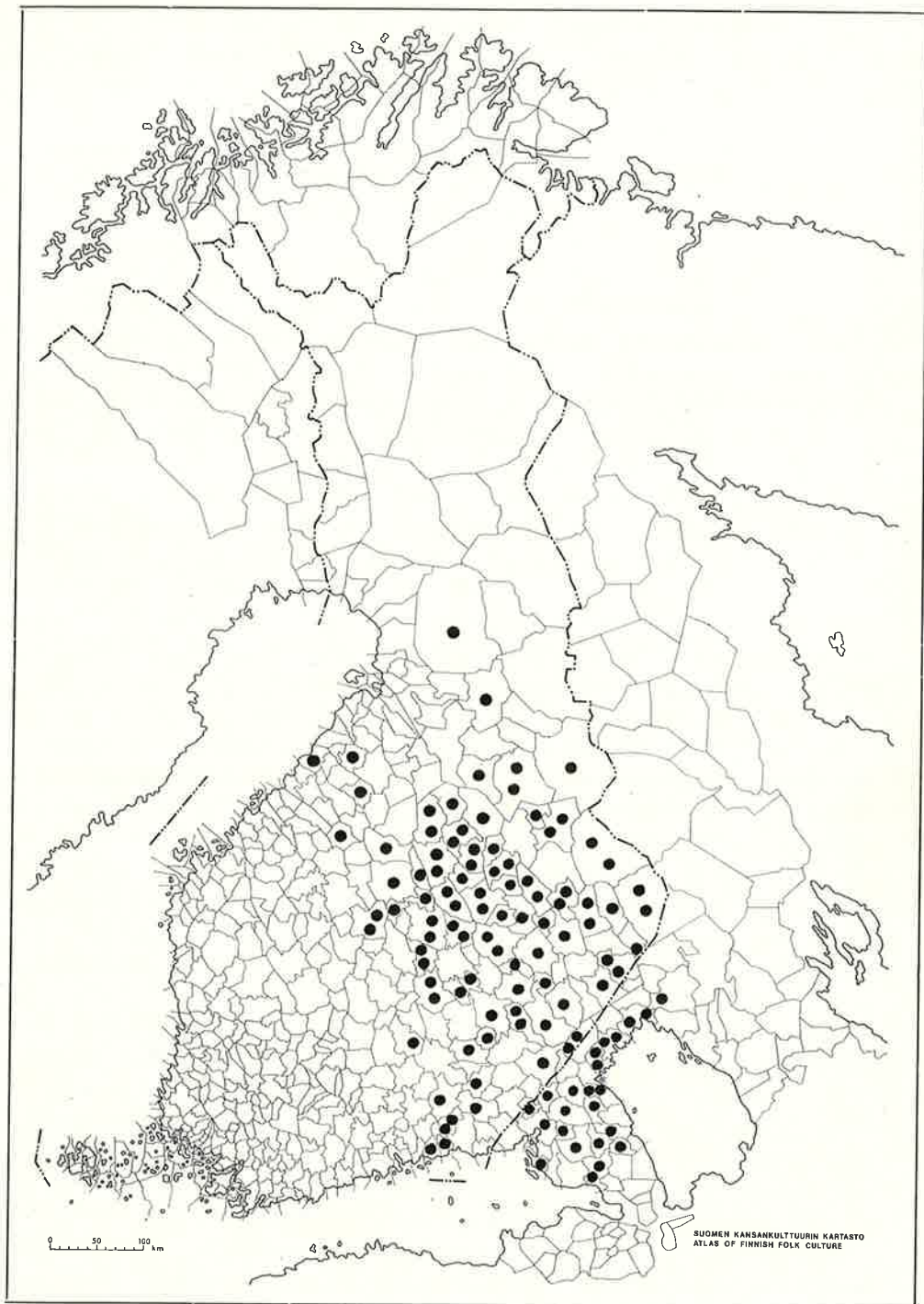
1. Nykysuomen puhekielessä melko yleisesti käytetty verbi *setviä*, jonka merkitykseksi Nykysuomen sanakirja esittää 'selvitellä, pohtia, seuloa, ruotia, punnita', puuttuu Suomen kielen etymologisesta sanakirjasta. Sille ei toisin sanoen ole esitetty uskottavaksi katsottua alkuperän selitystä.¹ Sellaista rohkenen seuraavassa yrittää.

2. *Setviä*-verbin murremaantieteellinen levikki on selvästi itäinen. Sanasta on Suomen murteiden sanakirjan kokoelmissa runsaasti tietoja, etenkin kun siitä on julkaistu tiedustelu Sanastaja-lehdessä (Omituisia sanoja 120, n:o 23, 1935). Kuten kartasta (s. 133) ilmenee, verbiä käytetään kansankielessä erityisesti kaakkoismurteissa ja savolaismurteissa sekä jossakin määrin myös savolaisvaikutteisissa Keski-Pohjanmaan murteissa. Sanasta on lisäksi joukko tietoja kaakkoishämäläisten murteiden kaakkoisimmista pitäjistä.

Setviä-sanan käyttö murteissa vastaa suurin piirtein Nykysuomen sanakirjan antamaa kuvaa. Kansankielessä on tosin mahdollista setviä paitsi asioita myös konkreettisemmin esim. sekaisia lankoja tai verkkoja, kuten seuraavasta esimerkkivalikoimasta ilmenee.

Kymi: Kyl se vaa piikapaha nii pahoin on asiah setvin ja sotken, että saap hyvä olla joka ne suariks setvii. (Lyyli Lukkari 1960) / Luu: *kül nīs verkois ol setvimine jos sekal mänit. asjā ku setvittī nī tulkī essī monta ūtta mutkā.* (J. Korhonen 1962) / HeiJ: Talpose Mari on sit suukas, se kaik asjat setvii. (Lempi Vanhanen 1958) / Kive: Kene asjoi nuo akat nyt setviit ko tuommone sopotus käyp. (Oma Paavolainen 1962) / Sak: Ne [juoruakat] ko setviit asjat ni siit ne olliit paikollaa. Hää setvii sitä [sotkuista vyyhteä] koko päivän. (J. Karpaanmäki 1935) / Kurk: Verkkojaks sie siin setvit? Näis raha-asseis ois vähä setvimist. (T. Immonen 1963) / Jaak: [Suolimakkaroita tehtäessä] *ne suolet pitteä setvī taiten tark-*

¹ Selityksiä ei ole monia tarjottukaan. Ahti Rytkönen on ohimennen arvellut, että se olisi yhteydessä venäjän 'kirjanpitäjää' merkitsevään sanaan *счетовод*; Keski-Suomi 3 (1939) s. 167.

● *setviä*

koa. hiä ku rupes setvimmeä kaik sukujuretki. (J. Hendolin 1962) / Sor: Pitäs vähä setvii niitä väliä. (J. Hyvärinen 1935) / Tohm: Tuashan hiän siinä koko päivän tuota yhtä asiita setvii. (Elli Laine 1935) / Kaav: Siinä oli setvimistä (= tuumaillemista, ajattelemista, miettimistä) vuan selevishään vihoonni. (E. J. Hyvärinen 1906) / Nmes: On niissä asiissa ollut setvimistä, kun ne jäi isän kuoleman jälkeeseen niin remulleen. (P. Lasanen 1938) / Sääm: Uotahaa nii mie setvin (= erottelen) ne erillee, että suat ne mukkaas. (A. Seppänen 1935) / Antt: Kyllä ne [juoruilevat naiset] nyt setvii kaek asiat. (H. Penttinen 1937) / Juv: Olpa siinä vyyhessä setvimistä. Myö koetettiin setvijäs sitä asijoo monelta puolelta. (V. Tarkiainen 1900, 1935) / KanN: Se kun setvi niitä rahojaasa monnee monituiiseen kertaan. (Y. Tiuhonen 1939) / RauL: *jo keritessä sua erottök kalahut (l. kalakut) erillē ettei tarvik kartoessa setvijä.* (Kaisa Artimo 1934) / Maan: Mittee nuista aina setvit ja vätvot! (Hilda Jauhiainen 1960) / Nil: *no sitähään täss_on just myöhäis setvitty, jotta mitä tuot_oes tehä.* (Y. Väänänen 1916) / LapL: *sekkis se on aena toeste' asijoeta setvimässä.* (Liisa Ruokonen 1958) / Han: Koitetaampas setviä niitä asioita. Äit setvii villoja. (Saimi Pyhäläinen s.a.) / Kong: *minä täss_oon setvinnä näetä lankoja. se ol' setvimässä kirjeitä tuossa välikössä.* (Helmi Helminen 1928—32) / Les: Menepäs setvimään asias reilaan. (Jenny Laitala 1935) / Niv: Kyllä siinä on setvimistä ennenkun seun selvä. (F. Raudaskoski 1935) / Sot: *seön jo monnee kertaan setvittii.* (L. Lounela 1964).

3. ilmaus näyttää olevan suhteellisen nuori. Vanhat sanakirjat eivät tiedä siitä mitään. Lönnrotin leksikolle ja sen lisävihkollekin se on vielä tuntematon. Vanhimmat arkistotiedot ovat 1900-luvun alusta, mutta esim. äännehistorialliset murremonografiat eivät *tv*-yhtymää käsitellessään tätä sanaa mainitse. Sanan levikkisuhteet vihjaavat siihen, että alkuperää voisi etsiä venäjän kielestä. Mielestäni onkin ajateltavissa, että *setviä*-verbin taustalla on venäjän *человек* 'neljännes', jota on käytetty erilaisten mittojen neljäsosista ja vakiintuneena mittayksikkönäkin, samaan tapaan kuin niin ikään neljännessä merkinnytää sanaa *kortteli*.

человек on lainautunut venäjältä suomeen, jossa sitä vastaa *setvertti*. SKES:n mukaan sana on tunnettu maamme kaakkoisosissa ja se on merkinnyt 'neljännes, neljäsosa (naulaa, arsinaa, kyynärää jne.)'. Kyseinen mitan ilmaus on aikoinaan ollut tärkeä siitakin päätellen, että se tunnetaan myös karjala-aunuksesta, lyydistä, vepsästä ja vatjasta (SKES). Wiedemann mainitsee sen lisäksi virosta: *setwert* 'Tschetwert' (russ. Maass), ja Nirvi inkeroismurteista: *tšetverti* 'neljännes'. Sanaa on käytetty etenkin pituus- ja painomittana mutta myös tilavuusmittana. Sen venäläinen vastine on mm. vanha kuivan tavarän mitta (n. 210 litraa; ks. esim. Kuusinen — Olli-

kainen, Venäläis-suomalainen sanakirja). Jubilaarimme Pertti Virtarannan mahtavan Lyydiläisiä kielennäytteitä -teoksen mukaan sanaa on lyydissä käytetty nesteistäkin puhuttaessa. Veteinen näet pyytää: »*va:na mille tšetvert' vī:nad!*» Tekstin mukaan määrä = viisi pulloa (III s. 259). Greta Karste-Liikkasen mukaan *setvertti* on Karjalan kannaksella tarkoittanut myös kuten *tsetvertakka* 25:tä kopeekkaa (Pietari-suuntaus kannakselaisessa elämänkän- tässä 1800-luvun loppupuolelta vuoteen 1918 [Kansatieteellinen arkisto 20; Helsinki 1968], sanaluettelo).

Tuntuu mahdolliselta, että venäläisten kanssa vilkkaissa kauppasuhteissa olleille kaakkoissuomalaisille on erilaisten mittausten ja niihin liittyvien hinnar.määritysten ja tilien selvittelyn yhteydessä käytetty (*t*)*setvert*(*ti*) tarjoutunut elementiksi, jonka pohjalta on kehkeytynyt yleisemminkin selvittelemistä tarkoittava verbi *setviä*. Kyseisessä mittojen ilmauksessa on ollut houkuttelevaa ja tarkoitukseen hyvin sopivaa ekspressiivistä sävyä (affri- kaattansa ja) harvinaisen *tv*-yhtymänsä ansiosta.

Selitys olisi kuitenkin kovin hauras, ellei sitä voisi pönkittää joillakin lisäpiirteillä.

4. Ensinnäkin on todettavissa, että mittayksikön nimestä on eräissä muissa- kin tapauksissa kehittynyt 'selvittelemistä, pohtimista' merkitsevä verbi. Niinpä venäläisperäisestä pituusmitan nimestä *ars(s)ina* on saatu verbi, josta SKES esittää asut *arsinoita* 'mitata arsinalla', murt. *arssinoia* 'punnita, miettiä, harkita'. *Arsinoita* on Lönnrotin sanakirjassa selitetty 'mäta med arschin, uträkna, undersöka', mutta johdos on tuntuvasti vanhempikin. Jo Ganander esittää verbin *arsinoin*, *-oida* = 'uträknar'. Tämänkin verbin levikki on voittopuolisesti itäinen. Sanasta on myös asu *ars(s)iloida*, jota Suomen murteiden sanakirjan kokoelmien mukaan on käytetty varsinkin Keski-Pohjanmaalla. Yksinäinen tieto on myös asuista *arsikoida* (Nivala, L. Viljamaa 1939) ja *arssia* (Sodankylä, Astrid Reponen 1933). — Toinen rinnakkaistapaus on yleissuomalainen verbi *punnita*, joka on johdos alkuaan painomittaa tarkoittaneesta *punta*-sanasta (ks. SKES; Toivonen, Sana sanasta, kaksi parhaasta s. 46 —). Merkityksenkehitys 'määrittää paino' > 'pohtia, miettiä' on tosin ilmeisesti indoeurooppalaisten kielten käännöslainavaiku- tusta; vrt. esim. ruots. *överbäga*, saks. *erwägen*, lat. *deliberare* (< *libra* 'vaaka').

5. *Setviä*-verbin lainaperäisyyden puolesta puhuu myös se, että koko joukko muitakin sanoja on omaksuttu naapurikielistä ilmaisemaan kyseistä käsitettä, joka näyttää olevan varsin affektinen ja siten myös attraktiivinen. Venäjäs- täkin on lainattu useita *setviä*-verbin synonyymeja, ainakin yleiskielen tutut *miettiä* ja *tuumia* (*tuumata*, *tuumailla*) sekä itämurteiset *sertsiä* ~ *serttiä* (ym.) ja *sotata* (*sottia*, *sotuta* ym.); kaikista ks. SKES. Pantakoon merkille myös se, että kolme näistä on muodoltaan samantyyppisiä kaksitavuisia *i*-vartaloita kuin *setviä* (lisäksi neljännen variantti *sottia*). Tämä morfologinen yhtäläisyys

vähintäänkin sopii hyvin siihen arveluun, että verbissä *setviä* on venäläistä juurta. Venäjältä on lisäksi peräisin verbiryhmä *viessata, viessailta, viessaroida, viessoa*, jota mm. merkityksessä 'miettiä, harkita, ajatella' on Suomen murteiden sanakirjan kokoelmien mukaan käytetty savolais- sekä keski- ja pohjois-pohjalaisissa murteissa. Lönnrotin sanakirjassa on lisäksi *viessii* 'väga, långsamt öfverväga, betänka sig'. Sanueen alkuperästä ks. Rytkönen, Virittäjä 1935 s. 256.

Ruotsista on lainattu eteläpohjalainen *aarnoa* (*aarnota* ym.) sekä laajalti (itämurteisiin) levinneet *funteerata* (myös *h-* ja *v-*alkuisena), *riitata* ja *räknätä* ~ *rätinä*; ks. SKES. Lisäksi on samassa tarkoituksessa ruvettu käyttämään metaforisina käännöslainoina pintitermejä *pohtia* ja *puida*; ks. Hakulinen, Suomen sanaston käännöslainoja s. 139 —. Samantapaista käyttöä on myös verbillä *ruotia*, jonka semanttiseen kehitykseen lienee vaikuttanut ruotsin *benä* ('ruotia' — *benä ut* ~ *upp* 'penkoa, seuloa perin pohjin'). Uusin uutukaisin selvittämisen ilmauksemme *kartoittaa* ei varmasti myöskään ole kehittynyt irrallaan ruotsin *kartläggga*-sanasta. *Kartoittaa*-verbin ylenpalttinen suosio nykyisessä suunnittelijain, mietinnönlaatijain yms. kirjoittajien kielessä lienee osaksi yhteydessä käsitteen affektisuuteen: ilmaukset kuluvat ja jatkuvasti kaivataan uusia.

6. *Setviä*-verbin johtaminen *setvertistä* ei muoto-opillisesti näytä juuri vakuuttavalta. **Setvertata* vaikuttaisi ilman muuta uskottavalta johdokselta, mutta sentyyppisiä verbejä on kielessämme niukasti, ja kaikki lienevät aivan nuoria lainasanoja (esim. *diskontata, kuranssata, pistouata*). Morfologista säännönmukaisuutta ei siten olisi syytä hevin odottaakaan. Pitkähköstä lainasanasta voidaan sanoja muodostaa melko vapaasti. Niinpä *arsina*-substantiivin »säännöllisten» johdoksien *ars(s)inoi|da, -ta* ohella on käytetty variantteja *ars(s)iloida, arsikoida*, jopa lyhyesti *arssia*. *Setvertti*-substantiivilla on ollut epäsäännöllisempi rinnakkaisasu *setverkki* (ainakin Iitti—Jaala, Juva, Ristiina). Tästä on näköjään johdettu verbi *setverkata*, joka osaltaan tukee *setviä*-verbin selitystäni, vaikka siitä onkin vain yksi ainoa muistiinpano: maaninkalainen Hilda Jauhainen on Sananuotta-kilpailuun 1960 lähettänyt tiedon, jonka mukaan »setverkko» = selvittää ja soittaa.

7. Tuntuu vielä aiheelliselta kysyä, olisiko *setviä*-verbin syntyyn jokin osuus myös *selvä*-sanueella. Onhan *setviä* sekä äänteellisesti että semanttisesti lähellä mm. verbiä *selvittää* ja etenkin sen harvinaista synonyymia *selviä*. Ehkä *selvä*-pesye on sekin ollut virittämässä noin sadan vuoden takaista sanaseppää sellaiseen tajunnantilaan, jossa setverttien selvittelyä on tuntunut luontevalta sanoa vereksellä tavalla *setvimiseksi*.

tv-sekvenssi näyttää sekundaaristi yhdistäneen *setviä*-sanaa jossakin määrin verbiin *vatvoa*. Tätä on alkuaan käytetty ilmeisesti villojen muokkaamisesta, jonka voi käsittää toisaalta (takkujen) selvittelyksi, toisaalta (esim. mustien

ja valkoisten villojen) sekoittamiseksi. Samantapaista ambivalenssia on eräiden tiedonantojen mukaan myös *setviä*-verbin kansanomaisessa käytössä.²

² Kun artikkelini oli jo ladottu, saatoin havaita, että *setviä*-verbistä on Matti Pääkkönen julkaissut levikkikartan teoksessa *Liminka 1477—1977* (Oulu 1977) s. 399. Pääkkönen on omien keräelmiensä perusteella osoittanut sanan tunnetuksi myös Oulun ympäristössä. Hänen kartassaan on lisäksi Ylitornion, Kemijärven ja Sallan peräpohjalaispitäjien kohdalla merkit, joilla minun kartassani ei ole vastineita. Katsoin asianomaiset arkistotiedot epävarmoiksi tai enintään aivan myöhäisiä kulkumiesten vaikutuksia osoittaviksi.

Pääkkösen kartassa on myös esitetty, että verbi *selviä* on tiedossa Teiskosta ja Keuruulta. Suomen murteiden sanakirjan kokoelmassa on lisäksi tietoja Iitistä, Kymistä ja Säkkijärveltä. Kesäpitäjässäni Jaalassa se on yleinen esim. verkkojen selvittelyä tarkoittava sana. *Setviä* ja *selviä* -verbien välillä ei kuitenkaan ole kyse *latva* ~ *lalva* -kahtalaisuuteen verrattavasta suhteesta. Kuten olen yrittänyt osoittaa, *setviä* on (myöhäistä) venäläisperua (mitä Pääkkönnenkin uumoilee, mts. 397), *selviä* taas *selvä*-nominin johdos. Teoreettisesti olisi tosin ajateltavissa, että *setviä*-verbin levikkialueen länsilaidalla sana olisi voitu mukauttaa *lv*:lliseksi. Semanttisesti *selviä* näyttää kuitenkin kiinteästi liittyvän *selvä*-sanaan ja tarkoittavan selväksi tekemistä. Sillä ei liene missään merkitystä 'pohtia, punnita' kuten verbillä *setviä*.

Der Ursprung des Verbums *setviä*

Paavo Pulkkinen

Das finnische Verb *setviä* 'klären, erörtern' ist etymologisch bisher nicht geklärt. Verf. vermutet, dass dieses Wort mit seinem deutlich östlichen Verbreitungsgebiet aus der russischen Sprache kommt. Es kann nämlich auf russ. *чeм-оeрть* 'Viertel' zurückgehen. In der Lautgestalt *setvertti* ist das diesbezügliche russ. Wort im Südosten des finnischen Sprachraums bekannt; verwendet wurde es im Zusammenhang mit verschiedenen Masseneinheiten. Das Wort ist ausserdem aus den meisten osfi. Sprachformen bekannt. Da die Bewohner von Südostfinland Ende des 19. Jh. rege Handelskontakte zu den Russen hatten, mochte sich das Wort (*t*)*setvert(ti)*, das in Verbindung mit diversen Messungen und damit zusammenhängenden Preisbestimmungen häufig verwendet wurde, als Element anbieten für die Entwicklung eines Verbums wie *setviä*, das allgemein ein Klarstellen, Abwägen bedeutet.

Als Parallelfälle können erwähnt werden: das Dialektwort *ars(s)inoida* 'erwägen, überlegen, nachdenken', ursprünglich 'mit dem Arschin messen', eine Ableitung von der Bezeichnung des Längenmasses *ars(s)ina* < russ. *аршин*,

sowie das Verb *punnita* 'abwägen, überlegen', dessen Grundwort *punta* 'Pfund' ursprünglich ein Gewichtsmass war.

Beim Verb *setviä* spricht auch der Umstand für eine Entlehnung, dass noch ziemlich viel andere Lehnwörter übernommen wurden, die denselben affektbetonten Begriffsinhalt haben. Aus dem Russischen stammen in dieser Hinsicht *mieltiä* und *tuumia* sowie (dial.) *sertsiä* ~ *serttiä*, *sotata* und *viessata*, aus dem Schwedischen (dial.) *aarnea*, *funteerata*, *riitata* und *räknätä*. Auf germanischen semantischen einfluss deuten folgende Verben mit gleicher Bedeutung hin: *pohtia*, *puida*, *ruotia* und *kartoittaa*.

Es besteht die Möglichkeit, dass auch die Wortsippe *selvä* 'klar' eine Rolle gespielt hat bei der Entstehung des Wortes *setviä*, steht diese doch dem Verb *setviä* lautlich und semantisch nahe.

Osoite:

Anschrift:

Suomen kielen ja viestinnän laitos
Jyväskylän yliopisto
Seminaarinkatu 15
SF-40100 Jyväskylä 10